

Broer van Mahir Guven

verwijzingen: Ambo|Anthos, 2019

Onderstaande tekst is geschreven door Dirk Walter, voormalig leraar Duits en adviseur en voorzitter van de onderwijsraad voor het vak Duits in de deelstaat Saarland. Hij schreef vorig jaar voor het eerst een podcast over een boek dat genomineerd was voor de Euregio Literatuurprijs voor Scholieren, waar zo enthousiast op werd gereageerd dat hij dit jaar alle zes genomineerde romans voor zijn rekening heeft genomen. Hieronder geeft hij tips en suggesties om de boeken in de klas te bespreken.

De vorige podcast ging over Pierre Jarawans roman *De zoon van de verhalenverteller*. Deze aflevering gaat over Mahir Guvens *Broer*.

- Ook dit is een roman van een auteur met een migratieachtergrond,
- ook dit boek gaat over integratie in de Europese samenleving,
- ook dit verhaal wordt verteld vanuit het ik-perspectief,
- ook hier is het verlangen naar het thuisland van de vader een centraal thema, al beschouwen we het in deze roman slechts uit het perspectief van één broer,
- en ook nu komt de ontvullende werkelijkheid in dat zogenaamde ‘vaderland’ weer aan de orde.

Daarmee is het echter ook gedaan met de overeenkomsten tussen beiden boeken. Verder dringen zich vooral veel verschillen op. Zo is **de sfeer die Guven in zijn roman oproept naargeestiger** dan die bij Jarawan, maakt de roman een veel rauwere indruk, niet in de laatste plaats door de gebezigde **taal**. Ik kan me voorstellen dat sommige lezers zich zullen ergeren aan, of zelfs weersin zullen voelen bij de **straattaal uit de banlieue: een mengeling van krachttermen, vloeken, vulgaire uitdrukkingen en verbasterd Arabisch**. Het zou zomaar kunnen dat die taal het eerste is waar leerlingen over beginnen. Een deel van hen zal zijn afkeur verzwijgen uit angst voor truttig of preuts versleten te worden, terwijl anderen zich er juist in stilte over zullen verkneukelen dat Guven geen blad voor de mond neemt. Maar laat duidelijk zijn dat de **bijzondere literaire kwaliteit** van deze roman juist in die taal schuilt. Guven weet personages uit een specifiek milieu zó

te laten spreken dat zij volstrekt authentiek overkomen. Ook in dit opzicht is het citaat uit *Paris Match* op het achterplat veelzeggend: ‘Een indringend beeld van het verlies van identiteit. Alleen literatuur kan je zo meeslepen.’ (Even terzijde: Max Frisch’ *Homo faber*, dat op Duitse scholen veel gelezen wordt, heeft dezelfde opzet; ingenieur Walter Faber schetst zichzelf en zijn denken en handelen in zijn *eigen* taal.) De grote hoeveelheid straattaal in *Broer* maakt het boek wellicht wat minder toegankelijk, maar achterin staat een goede, uitvoerige woordenlijst.

Aanvullend kan hierover nog worden opgemerkt dat de literaire waarde van dit boek niet alleen schuilt in het slang en het grove taalgebruik. Vooral de oudere broer, de ik-verteller, geeft ondanks zijn onbehouwen taalgebruik interessante bespiegelingen ten beste – die hij ook treffend weet te illustreren. Hier een voorbeeld:

Twijfel. Een papi die je bij de schouder pakt en je dan door elkaar schudt alsof je een drankautomaat bent die het niet doet. (...) Twijfel is een serie vragen zonder antwoorden die zichzelf in stand houdt en aan je vreet tot op het bot. (p.205)

Ik zal verderop nog een aantal voorbeelden geven.

Alle bespiegelingen worden, ik zei het al eerder, vanuit het ik-perspectief verteld. Al is dat bij Guven alsnog een meervoudig perspectief, want **er lijken een oudere en een jongere broer aan het woord te zijn** (waarom ik dat woord ‘lijken’ gebruik, leg ik later uit), die elkaar onregelmatig afwisselen. Daarom lijkt het mij goed om hier niet direct het handelingsverloop te bespreken, maar **eerst beide broers en hun milieu onder de loep te nemen**.

De beide broers, van wie de oudste op het moment van vertellen bijna dertig is (p.27) en de jongste bijna achtentwintig (het leeftijdsverschil komt ter sprake op p.176), zijn in Frankrijk geboren als zoons van een Syriër, een tegenstander van het vorige regime-Assad die in de jaren tachtig voor zijn studie (of op de vlucht) naar Frankrijk is gegaan, nadat hij in zijn vaderland was gefolterd (p.38). Hij heeft de Bretonse Marie leren kennen, met wie hij is getrouwd, twee kinderen heeft gekregen en in de Parijse banlieue is beland. Als emigrant heeft hij geen baan op academisch niveau gevonden, maar zijn hoofd boven water gehouden als taxichauffeur. Na het overlijden

van zijn vrouw – op het moment van vertellen achttien jaar geleden – heeft hij zijn zoons flinke tijd alleen opgevoed. Zijn zoons rouwen nog altijd over het verlies van hun moeder (p.8-9, 12-13). Hun ‘ouwe heer’ (‘Daron’ in het Arabisch), die begin zestig is, noemt zichzelf communist en atheïst. Daarmee staat hij in schril contrast met zijn moeder, die op de vlucht voor de burgeroorlog ook in Parijs is beland. Zodra ze voor het eerst op bezoek komt, begint ze haar kleinzoons in te wijden in de islam, waardoor Daron in woede ontsteekt (p.41-42).

De jongste zoon is gediplomeerd verpleegkundige en werkte tot drie jaar geleden in een ziekenhuis. Een arts met migratieachtergrond kreeg in de gaten dat hij intelligent was en spoorde hem aan om geneeskunde te gaan studeren, maar dat weigerde hij – een jongen uit de banlieue als hij had volgens hem geen enkele kans om hogerop te komen (p.15). Al van jongs af aan kan hij over van alles in vuur en vlam raken. Hij is gefascineerd door alles wat met religie te maken heeft. Al op zijn dertiende komt hij met deze wereld in aanraking. Zijn grote broer zegt hierover:

Hij is gewoon een mysticus en zijn eerste crisis kreeg-ie in Bretagne. Bij onze andere oma, Mamie Malo. (p.176)

In deze periode ontdekt hij het tijdschrift *De wereld van het geloof – God, het kosmos en het oneindige* (p.176). De plaatselijke pastoor, die hij met vragen overstelpt, geeft hem als belangrijkste boodschap van God door: ‘Het goede doen, dat is ons belangrijkste doel.’ (p.177) Zijn hele leven komt in het teken van die boodschap te staan – eerst bij zijn werk als verpleger en vervolgens, wanneer hij het ziekenhuis verlaat en als medisch hulpverlener bij een islamitische NGO in het door burgeroorlog verscheurde Syrië komt te werken. Zijn doel is: ‘De wereld (...) redden.’ (p.12) Uiteindelijk leert hij uit de Koran: ‘Wie één mens redt, redt de hele mensheid.’ (p.46) – want tegen die tijd heeft hij zich in zijn religieuze zoektocht tot de islam gewend. Hij is weliswaar in Frankrijk geboren, toch beschouwt hij ‘al-Shams’ (Syrië) als zijn eigenlijke vaderland.

Ik ging mijn grond groeten en me nuttig maken voor die mensen en voor onze broeders. (p.44) Toen we dichterbij de grens kwamen, zag ik onze vlag. Ik kreeg zin om te huilen. (p.56) Eindelijk thuis. (p.57)

Tot dan toe worden de belevenissen, de gedachten en het gedrag van het zogenoemde 'kleine broertje' afwisselend door hemzelf en zijn grote broer verteld. **De gebeurtenissen in Syrië zie je echter volledig vanuit het perspectief van de jongere ik-verteller.** Als lezer maak je mee hoe hij in het kamp van de tegenstanders van Assad opklimt van ziekenverzorger tot noodarts, en hoe hij onder miserabele omstandigheden oorlogsslachtoffers opereert en kinderen met een keizersnede ter wereld brengt. Ook lees je over zijn verwondering over het fanatisme van een jonge moedjahedienvrouw die direct na de bevalling met haar baby en een kalasjnikov gefotografeerd wil worden (p.150).

Ook hijzelf raakt verstrikt in het radicalisme, onder invloed van een emir met een blonde baard, een moedjahedienleider die bij een andere groepering dan is aangesloten is, maar wel eenzelfde haat tegen het Westen koestert – met name tegen Frankrijk. De man geeft zelfs een feest ter gelegenheid van de aanslagen op Charlie Hebdo en het Bataclan-theater (p.95). Door zijn verrichtingen als arts raakt de verteller in de gunst bij de emir en wordt hij gedwongen deel te nemen aan een militaire training, waarbij hij wordt opgeleid tot explosievenspecialist. Hij blijft echter mentaal afstand houden tot de extremisten en wil terugkeren naar Frankrijk. Dat lukt pas wanneer hij belooft een aanslag te plegen. Om die reden staat hij op zeker moment bij zijn broer op de stoep (p.99), kort nadat hij met de bus – onder meer via Duitsland – in Parijs is aangekomen (p.35).

Daarmee zijn we terug bij **de oudere broer, wiens gedachten, gevoelens en gedrag stukken uitvoeriger aan bod komen** en aan wie ruim driekwart van de hoofdstukken is gewijd – en een nog groter deel van de totale tekst.

De oudere broer houdt er een totaal andere levensstijl op na. Hij is in naam zelfstandig ondernemer, maar werkt als chauffeur voor internetplatform Über, waarmee hij een concurrent is van de traditionele taxibranche, waarin zijn vader werkt. In diens knorrige, onbeholpen immigrantentaal heet het:

'Jij niet schamen, jij jouw vader verraden door te werken voor concurrent?' (p.20)

Door de verwijten van zijn vader wordt de oudste zoon – die sowieso een onevenwichtig karakter heeft – heen en weer geslingerd tussen gevoelens van schaamte en verbeterde zelfverdediging.

'Soms wou ik dat ik God was om de wereld te redden. En soms heb ik zin om alles naar de klote te rammen. Mezelf inbegrepen.' (p.7-8)

Door die innerlijke tweespalt minacht hij zijn vader en bewondert hij hem tegelijkertijd:

Ik bewonder hem, want als ik in zijn schoenen stond en mijn zoon werkte voor de concurrent, dan zou ik hem verstoppen. (p.25)

Maar tegenover zijn jongere broer voelt hij zich nog verscheurder. Die heeft namelijk niet alleen zonder taal of teken te geven zijn familie de rug toegekeerd, maar zich waarschijnlijk zelfs aangesloten bij Syrische islamisten (er staat een foto van hem op internet, waarop hij te zien is te midden van een groep baardige strijders, p.113). Dit stelt zijn vader en broer voor een dilemma. Als zijn broertje voor hem staat, scheldt de oudere broer hem in gedachten uit en geeft hem een pak rammel:

Ik had zin om te huilen en te schreeuwen tegelijk. Om mijn woede uit te brullen, zijn gezicht te verscheuren om een ander gezicht te vinden. (...) een goed gemikte rechtse en hij zou neervallen, k.o. (p.85)

Zijn jongere broer is wat hem betreft een 'eikel' (p.50) een 'hond' (pp.7, 50) een 'klotejoch' (p.85) – of, in één adem:

Dit was mijn broer. De man die ik het meest haatte van de hele wereld.(...) Dit was mijn broer en ik hield meer van hem dan van wie of wat ook. (...) Mijn alles. Mijn levensdoel. (p.85-86)

Laten we ons eerst in de oudere broer verdiepen, voordat we verder gaan met het kat-en-muisspel tussen de beide broers. Als adolescent is hij op weg een 'ghettogangster' te worden. In opdracht van een vriend mishandelt hij iemand ernstig (p.33 e.v.), waarna hij alleen aan een gevangenisstraf kan ontkomen door informant te worden voor een politieagent (Le Gwen geheten) – hij voelt zich daardoor zo verdorven als een hoer of een pedofiel (p.53, 76).

Zijn criminele kant brengt met zich mee dat hij voor extra inkomsten regelmatig als **drugrunner** werkt. Zijn verklaringen daarover zijn tegenstrijdig. Op p.36 geeft hij toe dat hij ‘alleen softdrugs’ doet, ‘nooit sneeuw’, terwijl we op p.192 lezen dat hij: ‘Soms wiet vervoert, of coke. Er moest toch money in het laatje komen.’

Dit illustreert dat de oplettende lezer altijd voldoende afstand moet houden en zich niet door de maalstroom, de ‘sound’ van zijn woordenstroom mag laten meeslepen. Je moet je als lezer altijd blijven afvragen wat er waar is. Het is de verdienste van de auteur dat hij zijn lezers daartoe de kans geeft ondanks – of misschien juist dankzij – het **radicale ik-perspectief**. Waarom de oudere broer het nooit tot iets hogers dan Über-chauffeur heeft geschopt, blijft onduidelijk. Hij beklagt zich over de uitzichtloosheid die typerend zou zijn voor de banlieue (p.29-30, 36), maar als lezer krijg je de indruk dat hij ook maar al te graag de weg van de minste weerstand kiest om aan geld te komen en zijn koelkast te vullen (p.109, 142). Twee aspecten van het leven als chauffeur komen hem goed van pas. Allereerst de chique kleding die bij de taxibranche hoort (‘Zwart jasje, zwarte broek, wit overhemd, zwarte stropdas’, p.51), waardoor zijn klanten een zeker respect voor hem hebben. Al koestert hij over zijn pak ook weinig illusies:

Mijn pak? Vies, broer! Het stonk naar stront, maar je moest ermee leven, want zonder was nog erger. Dan respecteerden ze je niet eens meer.
(p.38)

Bovendien is hij verzot op autorijden; hij wordt niet voor niets de ‘piloot’ genoemd (‘Niemand rijdt zoals ik’, p.36).

Toch wordt zijn leven hem regelmatig te veel en ontvlucht hij de harde werkelijkheid vaak door te blowen. ‘Assie deed me weer een beetje leven.’ (p.143) Deze ‘levensadem’ is echter niet zonder risico. Door de wiet krijgt hij regelmatig hallucinaties en maakt hij fouten (p.31), wat hem onder meer op zijn ontslag uit het leger is komen te staan. Als soldaat in Tsjaad heeft hij door zijn hallucinaties voor gevaarlijke situaties gezorgd. Omdat de legerarts er niet in slaagde hem te laten afkicken, labelde die hem als **schizofreen**, waarna hij werd ontslagen (p.88-92).

Toegegeven, enigszins schizofreen komt hij wel over, in de alledaagse betekenis van dat woord althans. In zijn relatie met vrouwen bijvoorbeeld: hij gaat naar bed met een ‘bolle’, om wie hij geeft, maar heeft tegelijkertijd een relatie met een ‘schoonheid’, die hij de vrouw van zijn leven noemt (p.100).

Die innerlijke tweespalt, die de betrouwbaarheid van elke uitspraak ondergraaft, is kenmerkend voor dit boek. Mahir Guven biedt ons radicale subjectiviteit, en daar hebben we het mee te doen, of die ons nu bevalt of niet. Hoe vaak de opvattingen van de oudere broer je als lezer ook tegen de borst stuiten.

Maar ondanks alle vulgariteit en tegenstrijdigheid geeft de oudere broer blijk van een **scherp observatievermogen**, ideeënrijkdom en **poëtisch taalgebruik** – hij is óók een verhalenverteller met een poëtische inslag. Tussen zijn autoritten in zit hij regelmatig te schrijven (p.34, 223) en laat hij zijn fantasie de vrije loop. Op p.140-141 lezen we een verzonnen dialoog tussen twee mannen die hij vanuit zijn auto observeert. Hij laat ze een aanslag plannen. Opvallend genoeg heeft een van de twee een blonde baard en ziet hij eruit als een Syrische dorpsgek, ‘type Syrische knuppel’ (p.139).

In zijn beschrijvingen van de ‘docenten van de universiteit’ die in de media als banlieue-experts optreden legt hij een treffend sarcasme aan de dag:

(...) zij kletsen ook maar wat. Alsof iemand het over de jungle heeft, leeuwen en de bushbush, zonder dat-ie er ooit is geweest. De eerste boy van hier die 'm hoort zet hem direct weg als fake. Een inwoner van de banlieue word je niet in de schoolbanken. Je bachelor haal je door de straat te kennen. Je master door voor stracks te rennen. En op de dag dat je schoenzolen wennen aan die luchtplaats van de lik maak je misschien nog kans op een doctorstitel. (p.29-30)

Als lezer sta je er soms versteld van hoe beeldend dat vulgaire taalgebruik is. In een passage waarin politieagent Le Gwen hem verhoort als zijn broer is teruggekeerd uit Syrië:

Ik kreeg het ineens bloedheet. Het begon in m'n wangen, stroomde naar mijn oren en liep in parels langs mijn rug. (...) Kankertering, ik stond op een evenwichtsbalk en tornado Le Gwen raasde. (p.182)

Voor de oudere broer barst er een **tornado van emoties** los. Waarom komt zijn broer terug uit Syrië? Wat wil hij hier? Kan hij hem wel vertrouwen? Of moet hij hem aangeven bij de politie? Zijn broer beweert dat hij aan de Syrische islamisten wil ontsnappen. Is dat zo of doet hij maar alsof? Toevallig heeft hij op de radio een item gehoord over **taqiyya**, een volgens de Koran toegestane tactiek om ter misleiding je geloof te verbergen (p117). Zal de politie hem geloven, als hij zegt dat hij niets met de plannen van zijn broer te maken heeft?

Hij kiest voor zijn broer en ze besluiten samen naar Portugal te vluchten, waar ze bij een vriend terecht kunnen. Maar nog voor hun vertrek verdwijnt zijn broer – nadat hij heeft beloofd later contact op te zullen nemen. En dan explodeert er een auto. De oudere broer gaat ervan uit dat hij is voorgelogen, en is razend. Hij heeft zich even hard beklagd over de uitzichtloosheid van het leven in de banlieue als zijn broertje, maar neemt ook stelling:

We waren in een vrij land. Het had lang geduurd, voordat ik dat had begrepen. En ook al had je niet de plek van je dromen, dan hoefde je die plek nog niet te haten. Te makkelijk. (p.209)

En hij brijst:

Dit land gaf ons alles en wij moesten het zo nodig naar de klote helpen. We waren uiteindelijk allemaal verliezers. (p.213)

Het blijkt echter anders in elkaar te zitten. De jongere broer heeft tijdens een plaspauze de auto met zijn handlangers op afstand tot ontploffing gebracht voor ze er de drukke binnenstad mee konden bereiken. Op de jihadisten na zijn er geen slachtoffers gevallen – en iedereen gaat ervan uit dat ook hij is omgekomen. De broers, van wie we nu pas te weten komen dat ze Azad en Hakim heten, kunnen daarna alsnog aan hun reis naar Portugal beginnen. In het voorlaatste hoofdstuk wordt een pauze in de Cevennen beschreven.

Het drama van de gebroeders lijkt een al even gelukkige als verrassende wending te nemen. Als lezer slaak je een zucht van opluchting. In de epiloog verwacht je nog

afrondende opmerkingen van de oudste van de twee broers, vanuit Portugal wellicht....

Maar het slot van de roman zet haast alles op zijn kop.

Beste collega's, ik heb mijn best gedaan op internet recensies te vinden waarin ook de epiloog aan bod komt. Misschien heb ik niet goed genoeg gezocht, maar ik heb niets kunnen vinden.

Het hoofdstuk begint... weer in de Über-taxi.

'Ik chauffeur nog steeds. Elf uur per dag.' (p.223)

'Wat krijgen we nou?' denk je als lezer. 'Rijdt hij nu voor Über in Lissabon?' Maar daar lijkt het niet op. Je bent terug in Parijs, alsof er niets is gebeurd:

Mijn broer heet Hakim. (...) Geen idee waar hij zich bevindt. Misschien in Sham. Misschien in de hemel. Misschien ergens anders. Sinds de avond dat ik van hem droomde op het station van Bagnolet worden mijn nachten door stormen bevolkt. (p.223)

Dromen en stormachtige gedachten, dat zijn het. Tel daarbij op dat er overal in de roman aanwijzingen schuilen dat we te maken hebben met de **hallucinaties van een blower**. 'Mijn kop haalde streken uit op dit moment. Kwam door de zuen. Zelfs als ik sober was ontspoorde ik soms.' (p.31) Waarop hem wordt gevraagd: 'Weet je zeker dat je je weer geen dingen in je kop haalt, net als in het leger?' (p.73) 'Hallucinaties, angsten, trillen. We weten waar dat vandaan komt.' (p.89) En: '(...) ik was nog half stoned van de vorige dag. Ik zou het allemaal moeten opschrijven. Mooie verhalen zou ik dan krijgen.' (p.139) En kort voor het slot lezen we:

Een paar dagen later, op een avond dat mijn hoofd op een gasvormige planeet tussen Saturnus en Jupiter spacete, op Titan of Europa misschien, plakkende tong, kleine ogen, galmden er woorden in mijn oor en kwam er uit het diepst van mijn ingewanden iets naar boven. (p.225)

Wat er uit zijn ingewanden naar boven komt, is de geschiedenis die we in dit boek te lezen krijgen. Want uit de epiloog blijkt dat hij die voor een uitgever schrijft die hij tijdens een Über-rit heeft leren kennen. 'Alles wat je in dit boek hebt gelezen,' heeft

hij geschreven, houdt hij zijn fictieve lezer voor (p.226). En dus ook de laatste zin van de roman, een vraag die de uitgever tijdens het schrijven aan Azad stelt:

‘Stel nou dat je broer terugkwam?’

Het is een eindzin als een mokerslag. Aan het begin van de epiloog werd er al op gehint, maar nu wordt het in een klap duidelijk: wat we hebben gelezen is een combinatie van Azad’s familiegeschiedenis en de fictie van Hakims terugkeer. Dat wordt ook nog eens onderstreept door zijn naam, want Azad betekent ‘vrij’.

Vrij ben ik. Niet in het leven. Maar wel in mijn kop. De mind is als het universum: geen grenzen (...). Je hoeft alleen maar je fantasie te gebruiken en je creëert een hele wereld. (p.224)

‘Er **lijken** een oudere en een jongere broer aan het woord te zijn,’ stelde ik aan het begin van mijn betoog. Uit de epiloog blijkt dat ook Hakims ik **aan Azads fantasie is ontsproten**; hij is de enige verteller, maar heeft twee ikken gecreëerd (denk ook aan de diagnose ‘schizofrenie’ van de legerarts).

Dit zijn naar mijn idee de belangrijkste aspecten die in de klas aan de orde kunnen komen bij het bespreken van deze bijzondere literaire roman.

Al kunnen we onszelf misschien ook toestaan in gedachten nog één stap verder te gaan. In zijn verhaal werkt Azad alles tot in de puntjes uit. Enerzijds taqiyya en de voorbereiding van een aanslag, en anderzijds het ‘humanere’ plan van de jongere broer, die enkel terugkeert om zijn sporen bij de radicale islamisten uit te wissen – tegen de prijs van drie aanslagplegers die worden opgeblazen. In deze fantasie schuilt in zekere zin ook de crux: **Azad, de Über-chauffeur en de schrijvende blower, durft zich niet voor te stellen dat zijn broer mogelijk een ‘echte’ terrorist is**. En als je de roman in zijn geheel als verteltechnische fantasie analyseert, krijg je medelijden met Azad, die het klaarblijkelijk niet aandurft om zijn zwartgalligste voorstellingen tot onderwerp van zijn verhaal te maken.

Toch dringt zich ook de conclusie op dat we te maken hebben met een bagatelliserend geval van islamisme, een geval dat waarschijnlijk hooguit een positieve uitzondering is. **Krijgen we sympathie voor de verteller (en diens broer), omdat Guven als auteur een macaberder, maar realistischer scenario uit de weg is gegaan?** En is dat een tekortkoming van dit boek? Dat weet ik nog zo net niet. Want wat mij betreft is *Broer* hoe dan ook een meeslepende roman die (niet in de laatste plaats vanwege de taal, die in haar vulgariteit even ambivalent is als het gedachtespel over Hakims terugkeer) een uitermate plastische indruk geeft van een wereld die de meeste lezers vreemd zal zijn – en dat is **een literaire prestatie van formaat.**

Deze tekst is geschreven in het kader van de Euregio literatuurprijs voor scholieren 2021.

Tekst: Dirk Walter; vertaling: Ralph Aarnout